

A nyugati kultúra jegyeit viselő legkeletibb települések lakosságának életét a 14. században újabb veszély fenyegette. 1394. szeptemberében I. Bajezid szultán Havaselvére tör, s a támadó vagy csak portyázó csapatai átjutván a Kárpátok szorosain, a Barcaság felől első ízben özönlik el az erdélyi részeket.

A rákövetkező századelő sem hozott békésebb napokat, hiszen az ellenség továbbra is gyakran megjelent. 1421 nyarán a török nemcsak a Barcaság földjét dúlta fel, hanem az Olt völgyében Sepsiszéken át egészen a csíki határig nyomult.¹

Ezzel egyidőben, az erdélyiek számára egy újabb időszak kezdődött el, ahol a mindennapi gondok mellett az élet fenn- és megmaradásáért különös terhet kellett viselniük. Ugyanis, főként a déli és keleti határszélek védőrendszerei számban, de nagyságban is már alig feleltek meg az újabb követelményeknek. Ott ahol a meglévő erősségeket nem bővíthették tovább – esetenként ahol nem is volt – igen gyakran a települések központi vagy annak védhetőbb helyén álló templom épületét használták fel a védelem céljaira. Így kerültek ismét előtérbe a már meglévő erdélyi védőrendszerek mellett a templomerősségek, amelyek az életbenmaradás egyik legfontosabb bizonyítékeként, új erőre kapva számos, festői formában bontakoztak ki a határszéleken. Bár a kezdet korai időszakra vezethető vissza, virágkorát mégis a 15. századtól a 17. század közepéig élte.

Építészettörténeti szempontból a templomok erősítése az erdélyi késő gótikus és kora reneszánsz templom és várépítészet közös termékeként bontakozott ki. Olyan épületegyüttesek alakultak ki, amelyek mind a templom, mind pedig a vár követelményeinek és feladatának egyaránt megfeleltek.

Az Erdélyben épült mintegy 300 templomerősség alaprajzi és épületszerkezeti vonásaik alapján két alapvető típus, a templomerőd és a templomvár köré csoportosultak.

A módosabb földművelő, kézműves, kereskedő többnyire szászok lakta települések lakossága a templomuk védelmi rendszerének kiépítésekor elsősorban annak erősítésére gondoltak.² A hajót, a szentélyt, helyenként mindkét épületrészt, a megmagasított koronázópárkány alatti részén védőfolyosóval egészítették ki (Nagycsűr, Szászbuzd, Szászkézd), amelyről lőréses és szurokontők nyíltak. Máshol az épület keleti (szentély: Apold), vagy nyugati (hajó: Muzsna), esetleg mindkét részére (Szászbuzd, Kisselyk, Baromlaka) az épület erősített jellegét mégjobban kidomborító tornyot is emeltek. A további munkálatok során még külön egy vagy két, tornyokkal erősített, magas várfallal is közrefogták. Bejárata elé kisebb méretű elővárat ún. barbaként építettek, amelyet az erősséggel alagút, – ha pedig vízesárok övezte, akkor felvonóhid – kötött össze (Prázsmár). E röviden vázolt *templomerődök elterjedése a Szeben környéki, Nagy- és Kis-Küküllő mentén, valamint a Barcaság településein figyelhető meg.*

A templomerősségek másik csoportját a *templomvárak* alkotják, amelyek Erdély délkeleti részein, az Olt és a két Küküllő forrásának vidékén, Udvarhely, Marosszék és

a csíki medence számos falvában éppúgy megtalálhatók, mint a Barcaság felé nyíló háromszéki medence Olt és Feketeügy menti falvaiban.

A templomvárak egyszerű, világos térosztással, elsősorban a lakosság védelmére alakultak ki.³ Közös vonásuk, hogy a *templom épületét* – ellentétben a röviden ismertett templomerődökkel – az *erődítési munkálatoktól megkímélték*. Kivételt képeznek: Zabola, Nagyajta, Sepsiszentgyörgy és Székelyderzs templomvárai.

Volt ahol a templom épülete köré csupán *egyszerű kerítést* vontak.⁴ Itt a kőből vagy téglából épített várfalat aránylag keskeny (70-80 cm) alapokra húzták fel, s a lőrésiek – amennyiben voltak – az udvar szintjéről mellmagasságban nyíltak. A kerített templomok bejáratát többnyire torony védelmezi (Bodok, Kálnok, stb.).

Költségesebb, de ugyanakkor biztonságosabb védelmet nyújtott a *magas, vastag, néhol két várfallal is övezett, tornyokkal, esetleg bástyákkal* erődített templomvár. Helyenként (Illyefalva, Sepsiszentgyörgy) valóságos erődrendszert emeltek. A várfalak védőrendszere bonyolultabb, a falak felső-belső negyedén fából ácsolt védőfolyosó húzódott, amelyről lőrésiek és szuroköntők nyíltak. A bejárat rész védelmének fokozására külön kapuerődöt, ún. barbakánt is emeltek (Zabola, Nagyajta).

A tornyokkal erődített háromszéki templomvárak mellett, a 17. század elején az új olasz katonai építéssel hatására megjelentek a bástyás erődítésű templomvárak is (Illyefalva, Sepsiarkos). Ezek egyik jelentős képviselője a nagyajtai unitárius templomvár, olasz bástyás várfalával.

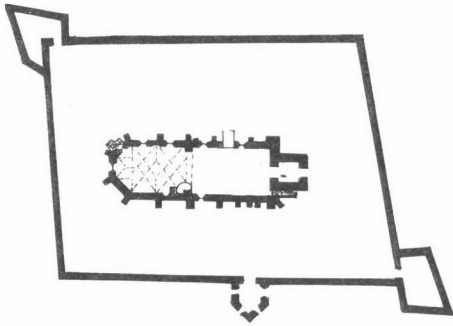
* * *

Az Olt folyóba torkolló Ajta patak völgyében három település alakult ki: Szárazajta, Középjajta és Nagyajta néven. Írott források viszonylag későn tesznek említést létezésükről. 1322-ben Nagyajta egyházas helység volt, s a pápai tizedszedőknek Jakab nevű papja 10 régi banalist és 2 garas pápai tizedet fizetett.⁵

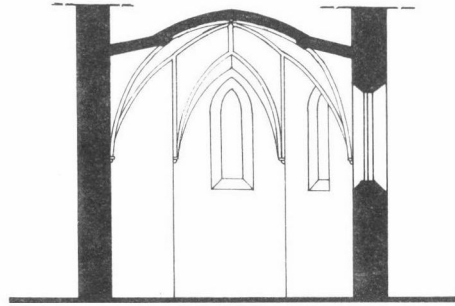
A falu népességéről és társadalmi rétegződéséről csak jóval későbbi forrásokból értesülünk. A szabad székely portákat feljegyző 1567-es összeírásban Nagyajta, vagy ahogyan az eredeti szöveg jegyzi „Nagijajtha” 61 kapuval szerepelt, így az akkori Háromszék legnépesebb településeinek egyike.⁶ Még ebből az esztendőből II. János király jobbágyadományozásáról is hallunk, amikor a nagyajtai „előkelő” székelyek Henter Mikósnak 6, Benedeknek 5, Mihálynak 4 ház jobbágyot, Illyés Gáspár és Andrásnak pedig 6 ház jobbágyot adományozott.⁷

1614-ben Bethlen Gábor rendeletére elkészített Udvarhelyszék, Marosozsék, Csík-Gyergyó-Kászonszék és Háromszék településeinek katonai lustrája szerint a falu lakosságának több mint fele (60 %) a szabad székelyek közé tartozott, míg 35 %-át jobbágyok és 5,1 %-át nemesek alkották.⁸ Nemességét a fent is említett Henter és Nemes család, valamint a sokjobbágyos Donáth István és az akkor épp bujdosóban lévő Peteő János képviselték.⁹

A település népességére és társadalmi változásainak viszonyaira újabb betekintést az I. Rákóczi György parancsára készített 1635. évi lustra adatai nyújtanak. S bár az összeírás bizonyos tekintetben szerényebb az 1614. évinél, más tekintetben azt felülmúlja: hiszen minden hadköteles személy neve és társadalmi rangja után gyakori megjegyzéseket tesz családi állapotáról, foglalkozásáról, egészségéről.¹⁰ Lakossága továbbra is azonos tagozódásban élt és dolgozott: tovább éltek a korábbi rétegek, amelyek

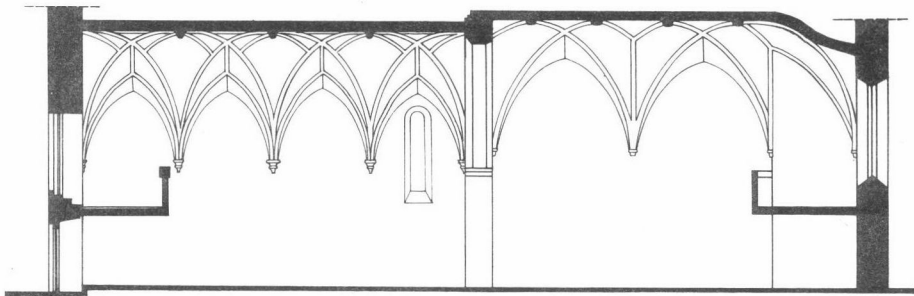

1. A nagyajtai templonvár alaprajza

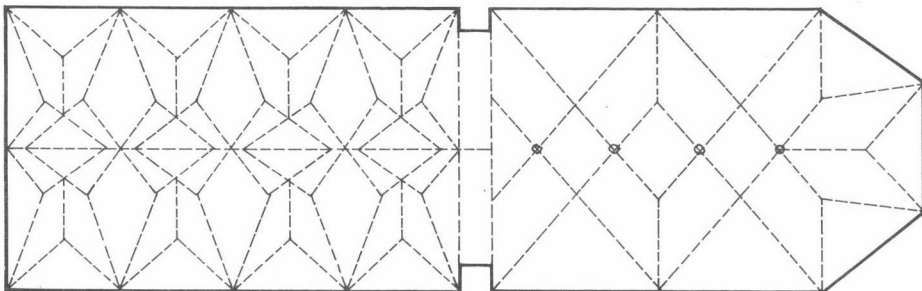

2. A szentély keresztmetszete

3. A templom hosszmetsete

4. A templom boltozati alaprajza

5. A templomvár délnyugati oldala

6. A templomvár északnyugati olasz bástyája

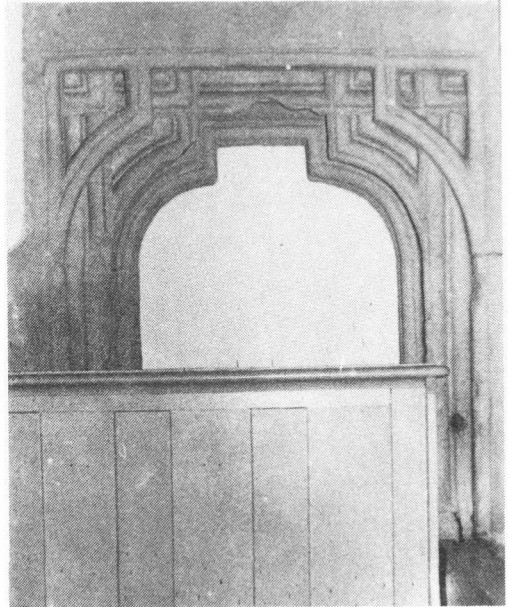

7. A nagyajtai templomvár délkeleti oldala

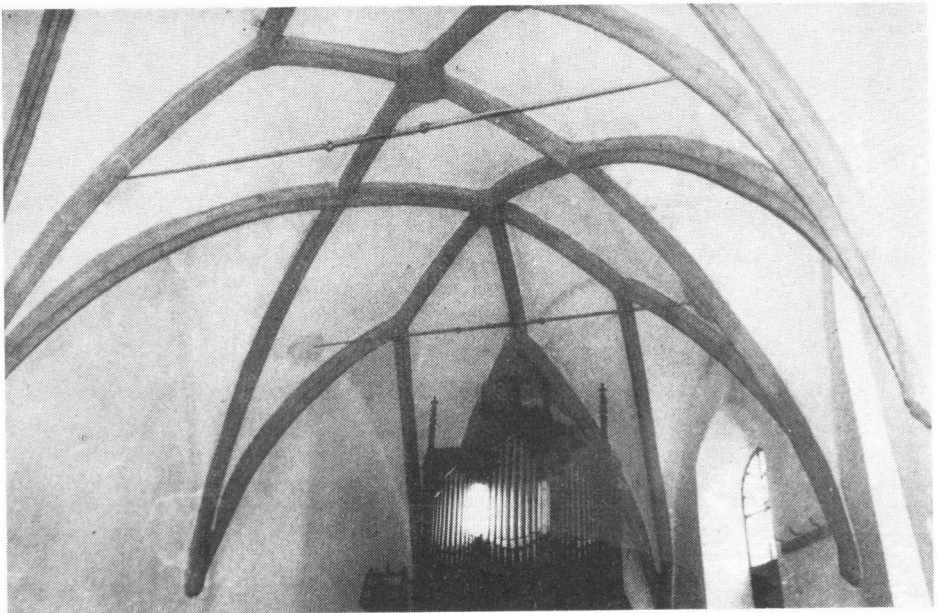

8. A várfal 15. századi fülkés szuroköntője és reneszánsz pártázatos díszítése

9. 15. századi ajtókeret a szentély déli oldalán

10. A szentély 15. századi bordás boltozata

zömmel a gyalogos szabad székelyek sorait gyarapították. Hasonló helyzetben élt a falu közössége a 17. század végén is, amint azt a császári királyi hadak kvartélyozásáról szóló 1694. október 4-én kelt jelentéséből is megtudjuk, miszerint Nagyajta fele szabad rendből álló, másik fele jobbágy.¹¹

Történelme során sok neves személyiséggel ajándékozta meg Nagyajta Erdély művelődési életét. Innen származtak a Donáth és Cserey famíliák. „Főként ez utóbbi családok sok jeles hazafi emléke dicsőíti – írja Orbán Balázs – kik úgy a harc terén, mint a tudományok körében tündököltek: azok közül felemlítem itt Cserey Balázst, ki a szerencsétlen nikápolyi csatakor Zsigmond királyt oly önfeláldozólag menté meg, és Cserey Pált, ki Zrínyi Miklóssal dicsőült Szigetvár hős oltalmánál”.¹² E család fia a történetíró Cserei Mihály, aki bár Csíkrákoson született (1667. vagy 1668. okt. 21-én), magát mégis mindig Miklósvárszéki Nagyajtai Cserei Mihálynak nevezte. Nagyajtai őseiről írva így emlékezik meg: „Az atyámnak atyja miklósvárszéki, nagyhírű Cserei Miklós volt, akit mái napig is nagy dicsérettel emlegetnek azon a földön...”.¹³ Itt élt és halt meg fia is Cserei Farkas (1719-1782), az író.

E nagyhírű nemes családok sírjait ma már hiába keressük a nagyajtai temetőben, „...legfelebb sejtteni lehet, hogy az a mostani unitárius templom dél keleti szögleténél lehetett, mert mint öreg emberek mondják, Cserey Mihály oda egy a kastélyfalakhoz közel feküdt kis fatemplomot épített volt családja és az akkor kevés számú ajtai református hívek számára, mely mellé ő maga s családja többi tagjai is temetkeztek... De a templommal együtt eltűntek nyomtalanul a Benkő József korában még megvolt Cserey-sírok”.¹⁴

A falu zömmel unitárius közösségét Lázár István (Torockó, 1742. szept. 3. – Kolozsvár, 1811. okt. 7.), Körmöczy János (Kissáros, 1762. – Kolozsvár, 1836. dec. 14.) és Kriza János (Torockó, 1811. jún. 18. – Kolozsvár, 1875. márc. 26.) is szolgáltak, akiket annak idején a nagyajtai zsinatokon választottak unitárius püspökké.

A település közösségi építkezéseinek legrégebb, s egyben legjelentősebb műemléke, a falu közepe táján egy enyhén kiemelkedő dombon álló, olasz bástyás unitárius templomvár.¹⁵ A szabálytalan alapú, magas várfallal övezett udvarának közepén 15. századi késő gótikus teremtemplom emelkedik. Épületének középkori jellegét az aránylag hosszú, poligon záródású szentélye, valamint annak dongával boltozott mennyezete őrzi. Kettősen hornyolt terrakotta bordákból álló hálózata az 1802-es majd az 1977-es földrengést is szerencsésen átvészelte. Az oldalfalakba beépített, durván faragott címerpajzs formájához hasonló tartófejezetekből bordák hálózata indul ki, s átszövéen a mennyezetet, a boltozat gerincének négy egyszerű díszítésű (forgórózsa, címerpajzs), kör alakú boltzárókövére futnak össze.

Ennek a kettősen hornyolt, álbordás nagyajtai hálóboltozatnak még számos változatával találkozunk, nemcsak a háromszéki Kézdiszentlélek, Sepsiszentgyörgy, Gelence, maradványaiban Dálnokon, Kökösbén, Zabolán, Lisznyóban, de számos csíki templomban is.¹⁶ Ilyen típusú álbordás boltozatokat többnyire egyszerű, kisebb falusi templomokon alkalmaztak: számukra olyan építészeti központok kínálhattak formaadó példát, mint az egykori csíksomlyói római katolikus, illetőleg a marosvásárhelyi református templomvár (kápolnarész boltozata), ahonnan viszont a szálak tovább vezetnek a kolozsvári Farkas utcai református templom, a dési, a szegedi alsóvárosi római katolikus templomok és a visegrádi központok felé.

A szentély délkeleti oldalfalán aránylag keskeny, magas, csúcsíves ablakok nyílnak.

Önfoglalásos, üvegtáblás ablakainak ívmezéjében a múlt század közepén még álltak a ma már nem létező 15. századi mérművek. Orbán Balázs leírásából megtudjuk, hogy az egyiket kettős lóhereív feletti három kör, a másikat kettős lóhereív feletti négy levél, valamint halhólyagos, lóhereíves és egyenes alakú díszítőelemek egészítették ki.¹⁷

A szentély északi oldalán a régtől befalazott, így teljes épségben meglévő igen szép késő gótikus sekrestyeajtókeret került elő. A homokkőből faragott ajtókeret díszét a függőleges és vízszintes pálcák keresztezésének metszése, valamint a hornyolt ívsorok befelé keskenyedő bélletsora képezi. Hasonló faragású ajtókeret nyílt a zabolai református templom északi oldalfalának külső felületén (szintén beépítve) és a kézdiszentléleki római katolikus templom szentélyében. De számos késő gótikus ajtókeretről tudunk Erdély-szerte (a homoródkarácsonyfalvi, a nagykedei ref. templomról). Ezt a 15. századi emlékek valóságos tárházát: az időközben átépített hajótól a szentélyt egyszerű vállkövekből kiinduló enyhén csúcsíves formájú diadalív választja el. A boltozat díszítőelemeit és az oldalfalak gyámköveit téglavörös színnel szegélyezték.

Miután a templom befogadóképessége a felszaporodott népesség igényeinek már nem felelt meg, a 15. század során a román kori épületet részben lebontva, nyugati irányba tovább bővítették. A munkálatok idején a korábbi hajó északi és déli falait tehát nem bontották le, hanem az új épület arányai és követelményei szerint ráfalazva, azt tovább magasították. Ezzel magyarázható az oldalfalak felfelé fokozatos elvékonyodása. A hajót egész hosszában a 15. századi fiókboltozatokra tagolt dongaboltozat fedi. A voltaképpen reneszánsz építészeti technikával emelt boltozatnak hajdani díszítőelemei – a kettősen hornyolt terrakotta bordák – az oldalfalba beépítve (mindkét oldalon öt-öt) durván faragott pajzsformájú gyámkövekre futottak le. Hálózatuk szövedéke feltehetően azonos volt a ma is épségben álló szentély bordázatával. Huszka József – a Székelyföld számos középkori falfestményének feltárója – állítása szerint a nagyajtai gótikus templomban a 15. századi falképek még a múlt század közepén is megvoltak, de mint írja, az 1870. évi javítási munkálatok során, amelyet a „vandalizmus legkésőbbi színterének” nevez, azokat mind elpusztították.¹⁸ A virágmotívumokkal díszített későreneszánsz kőszószékét 1710-ben faragták Donáth György megrendelésére.

A hajó nyugati bejárata fölött harangtorony emelkedik. Földszinti részét egyszerű dongaboltozat fedi. A déli oldal barokk ablakai között az első szinti lőrészzerű, keskeny ablak formája és magassága megegyezik a szentély keleti végén lévő, a megmagasított koronázópárkányból nyíló kis ablakéval. Ugyanakkor a hajó északi oldalán, megintcsak a koronázópárkányon, lőrések, sőt ezek között a falba beépített tartógerendák nyomai is megtalálhatók. Mindezek alapján arra következtethetünk, hogy a templom épületét a 15. századi átépítése után megmagasított koronázópárkánnyal és védőkarzattal látták el – kivétel a torony felőli rész. Lőrésai (ablaknyílások) az átépítés után is megmaradtak. Ilyen sajtáságos védőszerkezettel Háromszéken csupán a zabolai templomvár bővült, feltételezhetően a templomerődök hatására.

A templom hossz tengelyével megegyező irányban, tágas udvart közrefogó, szabálytalan hossznegyszög alakú, terméskőből felrakott (kb. 5 méter) magas várfal emelkedik. Aránytalan méretei arra engednek következtetni, hogy alaprajzában kitűzésekor építői nem követtek semmiféle szabályt, így tehát az alapok lefektetése, a falak hossza és fekvése is szemre volt megállapítva, mert a meglévő szabálytalanságot a várterület terepviszonyai sem magyarázzák.

A védelem fokozása érdekében a várfal belső-felső negyedében körbefutó gerendákra védőfolyosót építettek, amelyről szurokontők és lőréses sokasága nyílt. Ezek a fülkés szurokontők a várfal korábbi, 15. századi erődítésének a maradványai. Hasonmásukat a szomszédos bölöni templomvár délnyugati, azaz a 15. századi falszakaszán, valamint számos, a 15-16. század elején épült szász templomerődön találjuk. Ez a 15. századi erődítési rendszer eredeti állapotában – a függőleges várharcászat követelményei szerint épített magas vékony falával – ellenállhatott a lovas vagy gyalogos, íjjal, nyíllal vagy szakállaspuskával támadó ellenség ostromának, de az időközben megváltozott haditechnika szükségessé tette a várfal védelmi rendszerének korszerűsítését. Így került sor a várfal két ellentétes sarkának, valamint a bejárati résznek bástyás erődítésére. Ez az úgynevezett olasz bástyás típusú védőrendszer a reneszánsz katonai építészet elméleti termékeként a 16. századi Itáliában alakult ki és látott napvilágot. Fő fedezeti elemüket a falak elé ék alakban kiugró, ötszögű, nagyméretű, többszintes bástya alkotta. Erdélybe jutását a felső-olasz területekről érkezett hadiépítések indították el. Elveit legkorábban Szapolyai János király szamosújvári (Új Bálványosvár) építkezései (1531-1540) tükrözik, majd II. János idejében (1540-1571) a szatmári és váradi végvárak követték. A későbbiekben ezek váltak mintaadó példává Erdély-szerte, hatásukra építették meg vagy bővítették tovább számos fejedelmi, főúri kastélyukat Alvincen, Csíkszeredában, Medgyesen stb., főúri rendelésre. Kivételt jelentenek e stílus háromszéki emlékei, amelyeket a falvak lakossága a közösség erejéből a templomokat övező védőfalaknál honosított meg Illyefalván, Árkoson és Nagyajtán.

A nagyajtai templomvár védőgyűrűjének északi oldalán nyíló bejáratát olasz bástya védelmezi, amely hadviselés szempontjából a védőfal leghatékonyabb eleme volt. Ha a csata színhelye a várfal közvetlen közelére tevődött át, szintjeiről a várfalat mindkét irányból jól védhették. Bejáratát tölgyfagerendából ácsolt ajtó zárja el, amelynek külső felületét számos vaspánttal erősítették meg a betörés ellen. A vaspántok felerősítéskor itt nem követtek semmilyen ornamentális elképzelést, mint azt több korabeli erdélyi műemléknél tették. Egyetlen vezérelvet követtek: a védelem fokozását. Hasonló ötletességgel oldották meg a kapu tengelyét, amely alul farönkön, felül pedig bilincsbe zárva forgott.

A várfal két ellentétes sarkára szintén bástyaszerű építményeket emeltek. Az északnyugati sarkbástya az azonos oldali várfalat, a délkeleti pedig a másik két oldalt védte.

Fontos azonban kihangsúlyozni, hogy bár a délkeleti sarkot szögelő bástya a Háromszéken épített bástyás erődítmény legtökéletesebb képviselője, az olasz bástyás rendszer itt csupán alaprajzi elrendezésével valósulhatott meg. A várfalak sarkaira emelt úgynevezett bástyák, funkciójukban továbbra is a torony feladatának feleltek meg: gondolunk itt a keskeny falakra, vagy a toronyszintek vékony padlószerkezetére, amely aligha állhatott ellen a nehéz ágyúgolyók kilövésekor fellépő erőhatásoknak. Az azonban vitathatatlan, hogy alap gondolatát, amelynek szellemében a fent említett védőrendszerek is kialakultak, ez a bástyás rendszer szolgáltatta. Emlékeztetve arra a korra, amelyben a késő reneszánsz legkorszerűbb hadiépítészetének gondolata a helyi építészet sajátosságaival ötvöződve, egy különös színezetű védőrendszert hozott létre: *az olasz bástyás templomvárak típusát.*

A reneszánsz kori átépítés további emlékét őrzik a várfal tetejét koronázó fogazott pártázatok. Ezek az antik épületektől örökölt, később a középkori várfalak tetején

körbefutó, fontos hadászati szerepet betöltő mellvédrendszerektől átvett architektónikus tagozatok olasz eredetűek. A szülőföldről Erdélybe jókora kerülővel jutott el. Útvonalát a lengyel, cseh és felső-magyarországi részek rokonemlékeinél kísérhetjük végig, ahol a helyi hagyományokhoz alkalmazkodva, átstilizálva honosodott meg. Változatos formatárából a nagyajtai várfalra egyszerű, úgynevezett fogazott pártázatok kerültek, hasonlóan a szomszédos bölöni templomvár északi oldalfalának díszéhez. Úgy tűnik: ez az „olaszfokos” pártázat is hamarosan közkedvelté vált az erdélyi reneszánsz építészetben, hiszen nemcsak a templomokat övező várfalakat, de a kastélyok homlokzatát is ezzel díszítették: gondolunk itt a ma már nem létező szentdemeteri kastélyra, valamint a közeli barcasági falvak lakóházaira.

A nagyajtai templomvár védelmét a kapubástya előtt álló barbakánnal, elővárral tovább fokozták. Hatalmas sáncainak és a föltöltéseknek nyomai még ma is jól láthatók.

A várfal udvar felőli részén, a védőfolyosó alatti falrész mentén eredetileg élelem tárolására kamrák sorakoztak. De nemcsak élelmüket, hanem egyéb javaikat is őrizték itt a nagyajtaiak, és gyakran maguk is a „kastélyban háltnak”. Egy-egy kamra helyet a falusiak meg is vásárolhattak az egyháztól, s ez igen csekély, évi úgynevezett őrzési adóztatás fejében tulajdonukat képezte.

A 18. század végére templomváraink gyakorlati jelentősége megszűnt. Ettől fogva a várfal meglévő részeinek csak lebontásával, elhordásával, pusztításával számolhatunk. Az 1789. március 19-22 között tett vizitáció alkalmával fölvevett jegyzőkönyv szerint – gyakori tűzvészre hivatkozva – itt is hasonló rendelkezéseket hoztak, s következőképpen a templom és a várfal körüli faépitmények azonnali eltávolítására szólították fel az egyházközséget.¹⁹ Így ma csupán képzelőerőnkre hagyatkozva idézhetjük szemünk elé a templomvár hajdani – akkor védelmet nyújtó valóságát – ma varázslatos hangulatát.

JEGYZETEK

1. MUSTAFA, A.M.: *Istoria turcilor*. București 1976; DECEI A.: *Relații romino-orientale*. București 1978.

2. A szász templomerődökről szóló néhány alapvető tanulmány: HORVATH, W.: *Siebenbürgisch-söchsische Kirchenburgen* 1931.; SIGERUS, E.: *Siebenbürgisch-söchsische Kirchenburgen*. Hermannstadt 1923.; POPESCU, G.: *Bisericile ale sașilor din Ardeal*. București 1956.; VÁTÁSIANU, V.: *Istoria artei feudale în Țările Române I*. 1959. Edit. A.R.P.P.

3. A templomvárak leírásával kapcsolatos alapvető forrásmunkák ENTZ Géza nevéhez fűződnek: *Székelly templomerődök*. Szépművészet V. Budapest 1944. 120–126.; *Árkos és Zabolá. Két székellyföldi vártemplom*. Pásztor-tűz XXIX. (1943) 2. sz. A háromszéki templomvárak rövid leírását lásd még KÖNYA Á. a *Megyei Tükör* c. napilap hasábjain 1979. 2428 sz. 1980. é.f. 2653, 2617, 2599 és 2737. számaiban.

4. A háromszéki templomvárak közül ma már nehéz eldönteni melyek voltak a kerített templomok, mert a lebontások, a természeti csapások néhol alaposan megrongálták, sőt el is tüntették a védőfalakat.

5. *MONUMENTA VATICANA HUNGARICAE*, *Ratinones Collectorum Pontificorum in Hungariae*. Pápai Tized-Szedők Számadásai 1281–1375. Budapest 1887. I. I. 106. Az erdélyi püspöki egyházközigazgatás alapján a XIV. század elején egyháza a sepsi esperesi kerülethez tartozott és az uo. közötti térkép alapján anyaegyházként tüntették fel. ORTVAY T.: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején*. Bp. 1892. 637.

6. *SZÉKELY OKLEVÉLTÁR* (Szerkesztette Szabó Károly). Kolozsvárt 1873. II. 222. A továbbiakban SZ.Okl.

7. SZ.Okl. uo. 213.

8. *SZÉKELY FELKELÉS 1595–1596*. Előzményei, lefolyása, következményei. Szerkesztette: Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly. Bukarest 1979. 188.

9. *LUSTRATIO DOMINORUM SICULORUM* tam.Equestris, Quam pedestris Ordinis Trium Sedium Siculicalium Sepsj, Kizdj et Orbaj admis utentium. I. Rákóczi György 1635 októberében készített háromszéki lustrája. M.O.L. Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak (F. szekció). Cista Diplomatica F. 136. Székely lustra jegyzések és nemesi összeírások. III. kötet.

10. Uo. 132. lap. A lustra feldolgozást lásd TÜDŐS S.K.: Une source de démographie historique: le registre militaire szekler de 1635. Revue Roumaine d'Histoire, Tome XXVIII. Nos.1-i, 1989.

11. SZ. Okl. IV. 331.

12. ORBÁN B.: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból. Pest 1869. III. Háromszék. 13. A továbbiakban ORBÁN B.

13. CSEREI M.: Erdély Historiája (1661–1711). Bp. 1983. 79.

14. ORBÁN B.: 14.

15. DEBRECZENI L.: A nagyajtai unitárius

templomvár műemléki és műszaki vizsgálata. Kéziratának részletei az egyház parókiáján.

16. A hajó mennyezetének bordás hálóboltozata az 1802. évi földrengéskor hullott le.

17. ORBÁN B.: 14.

18. HUSZKA J.: A Szent László legenda székelyföldi falképeken. Archaeologiai Értesítő (1885) 212.

19. KELEMEN L.: Legrégibb adataink unitárius templomainkról püspöki egyházvizsgálati jegyzőkönyveinkben 1789-ig. Keresztény Magvető III. 1922. Újraközölve: Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest 1977. 213–222.

A tanulmányban előforduló helységnevek

A települések után első helyen – amennyiben volt – a német, majd a román nevek következnek a Magyar helységnévazonosító szótár (Szerk.: LELKES Gy. Budapest, 1992) nyomán.

ALVINC	Unter-Winz, Winzendorf	Vințu de Jos
APOLD	Trappold, Trappolden	Apold
ÁRKOS		Arcuș
BÁLVÁNYOSVÁR		Unguraș
BAROMLAKA	Wurmloch	Valea Viilor
BÖLÖN		Belin
CSÍKRÁKOS		Racu
CSÍKSZEREDA	Szeklerburg	Miercurea-Ciuc
DÁLNOK	Dayla	Dalnik
GELENCE		Ghelinta
ILLYEFALVA	Ilgendorf	Ilieni
KÁLNOK		Calnic
KÉZDISZENTLÉLEK		Sînzieni
KISSELYK	Klein-Scheltzen	Șeica Mică
KÖKÖS		Chichiș
LISZNYÓ		Lisnău
MEDGYES	Medisch	Mediaș
NAGYAJTA		Aita Mare
NAGYCSŰR	Gross Scheuern	Șuca Mare
PRÁZSMÁR	Tartlau	Prejmer
SEPSIBODOK		Bodoc
SEPSISZENTGYÖRGY	Sankt Georgen	Sfîntu Gheorghe
SZÁSZBUZD	Bussd	Buzd
SZÁSZKÉZD	Keisd	Saschiz
SZÉKELYDERZS		Dariju
ZABOLA	Gebissdorf	Zábala

Kinga Tüdős-Simon: Die Kirchenburg in Nagyajta (Aita Mare)

Die Sekler siedelten innerhalb des südöstlichen Karpatenbogens und hatten hier, im Verlauf der Jahrhunderte eine wichtige militärische Rolle, und zwar Siebenbürgen gegen den Einfall der Wandervölker aus den östlichen Steppen, später gegen die Türken und Tataren zu verteidigen. Als Freibauern nahmen sie in der siebenbürgischen Gesellschaft eine Sonderstellung ein, ähnlich jener der Freibauern im Fogarascher und Marmaroscher Land oder jener der „rázeși” in der Moldau. Die Aktivitäten und die Mentalität der Sekler waren von ihrem Status als militärische Bevölkerung geprägt. Zum Unterschied von ihren Nachbarn, den Siebenbürger Sachsen, die Handwerker, Bauern und Kaufleute waren und demnach ihre Festungen auch zum Schutz ihres Hab und Guts errichteten, bauten die Sekler ihre Befestigungen nur für den Schutz der Bevölkerung. Die Kirchenburg in Nagyajta (Aita Mare) ist ein wichtiger Bau des Befestigungssystems entlang der Sekler Stühle. Die Parochie wird 1332 erstmals urkundlich erwähnt. Im 15. Jh. wurde auf den Grundmauern einer römischen Kirche eine größere Kirche im spätgotischen Stil errichtet, und kurze Zeit später entstanden die hohen Ringmauern. Die Entwicklung der militärischen Technik,

die rasche Verbreitung der Schußwaffen erforderten die Modernisierung des Verteidigungssystems, und so wurden die Mauern zur Zeit der Renaissance durch italienische Basteien ergänzt. Diese pentagonalen, vorgeschobenen Schutzwehre erhöhen den architektonischen Wert des Baus. Die Art der Befestigung ist den militärischen Verteidigungssystemen aus dem Italien des 16. Jh. charakteristisch. Sie gelangte in diese Gegend über den Einfluß ähnlicher Bauten, der Befestigungen von Sathmar (Szatmár, Satu Mare), Großwardein (Várad, Oradea) (1540-1571) und Várhegy (1562 wiederaufgebaut, 1599 abgerissen), am Rande des Dorfes Cófalva (Țufalău) (Ebenfalls seit 1332 dokumentarisch belegt).